

Kielce 2.01.2017 r.

dr hab. Beata Wojciechowska prof. UJK
Instytut Historii UJK w Kielcach

Recenzja pracy doktorskiej mgr Agnieszki Magdaleny Baran
Gospodarka i osadnictwo w dobrach klasztoru cystersów w Mogile
od XIII do I połowy XVII w., Kraków 2016, ss. 500

Praca doktorska mgr Agnieszki Baran jest obszernym, liczącym 500 stron, studium dotyczącym gospodarki i osadnictwa w dobrach cysterskiego klasztoru w Mogile, od czasów fundacji do poł. XVII w. Autorka podjęła się zadania niełatwego, wymagającego wnikliwych badań i dogłębnej analizy specyficznej kategorii źródeł, jaką stanowią zbiory dokumentów dotyczących gospodarki klasztornej w średniowieczu i wczesnej nowożytności. Tematyka ta wpisuje się w nurt niezwykle ważnych badań nad uposażeniem, działalnością ekonomiczną i rolą klasztorów w życiu lokalnych społeczności oraz regionów. Szeroki zakres chronologiczny, w pełni zresztą uzasadniony, pozwala na pokazanie procesów przemian gospodarczych w dobrach klasztornych, a w ich ramach także przeobrażeń społecznych, organizacyjnych i prawnych, w perspektywie długiego trwania. Brak syntetycznego opracowania gospodarczych aspektów działalności cystersów mogielskich do połowy XVII wieku dowodzi słuszności podjęcia tej problematyki.

Konstrukcja pracy

Układ rozprawy jest przejrzysty i logiczny. Składa się ona ze wstępu, pięciu rozdziałów o układzie problemowo-chronologicznym, podzielonych na podrozdziały, zakończenia, wykazów skrótów, tabel i ilustracji oraz bibliografii. Objętość poszczególnych rozdziałów jest zróżnicowana i wynika z możliwości interpretacji wyodrębnionych zapisów źródłowych oraz analizy prezentowanych zagadnień. W części wstępnej Autorka dysertacji określiła cele jakie sobie postawiła, uzasadniła zakres chronologiczny, dokładnie scharakteryzowała stan badań nad opactwem cysterskim w Mogile, szczegółowo omówiła

bazę źródłową, a także wskazała zastosowane metody badawcze: indukcji, dedukcji, geograficzną i statystyczną.

Rozdział pierwszy, składający się z trzech, wyodrębnionych części, przedstawia położenie geograficzne, najstarsze dzieje i wczesnośredniowieczne osadnictwo na terenie wsi Mogiły, „epizod” pobytu cystersów w Kacicach oraz okoliczności fundacji opactwa cystersów. Autorka zestawiała informacje źródłowe o początkach fundacji i zreferowała stanowiska uczonych, nie zgadzając się z niektórymi ustaleniami, funkcjonującymi w opracowaniach (przypis 105, s.25). Dogłębną analizę poddała dokument fundacyjny z 1222 r., uznając za inicjatora fundacji krewnego Iwona Odrowąża, Wisława, a za właściwego fundatora biskupa krakowskiego, który przejął prawo patronatu, powiększył uposażenie klasztoru, a w 1225 r. przeniósł mnichów z Kacic do Mogiły.

Rozwój majątku i gospodarki klasztornej, od czasów fundacji do XVI w., został zaprezentowany w rozdziale drugim. Autorka określiła wielkość domeny klasztornej do końca XIII wieku w oparciu o otrzymywane przywileje i darowizny. Wykazała także nieustanne zabiegi opatów o powiększanie majątku, pozyskiwanie nowych wsi i obiektów gospodarczych, a także modernizację domeny ziemskiej, szczególnie w XIV i XV wieku. Od XIV wieku konwent mogiński intensywnie zabiegał o uzyskanie majątku w Krakowie, wchodząc w posiadanie jatek mięsnych, młynów, kramów, słodowni oraz kamienic. W ostatnim podrozdziale szczegółowo omówiono spory, zatargi i procesy dotyczące posiadanego majątku i nabytych praw własnościowych. Na podstawie zapisów źródłowych Autorka dysertacji dowiodła, iż opaci i mnisi dbali o majątek klasztorny, powiększali go i nieustannie modernizowali.

Najobszerniejszy ze wszystkich, liczący ponad 180 stron, trzeci rozdział, odnosi się do form gospodarowania majątkiem klasztornym. Wydaje się, że tytuł rozdziału powinien być nieco inaczej sformułowany, bardziej ogólnie i adekwatnie do obszernych treści, które w nim zawarto, np. *Gospodarka klasztorna*. Podrozdziały dotyczące kramów (l) i udziału w handlu (l) winny znaleźć się przed podrozdziałami o mostach (j) i drogach (k).

W tym rozdziale Autorka przedstawiła proces kolonizacji na prawie niemieckim i wprowadzanie gospodarki czynszowej w dobrach klasztornych. W dalszej części zaprezentowała proces tworzenia oraz funkcjonowania folwarków w trzech kluczach dóbr, rozlokowanych w różnej odległości od klasztoru. Na podstawie danych, dotyczących ilości wysianego zboża, a także wymiaru pańszczyzny sprzężanej, zawartych w XVI i XVII – wiecznych inwentarzach, Doktorantka podjęła próbę oszacowania wielkości arealu tych folwarków, dla których dysponowała odpowiednimi danymi, wykorzystując metodę Andrzeja

Wyczańskiego oraz wskaźniki obliczone przez Alinę Wawrzyńczykową oraz Romana Rybarskiego. Autorka, przyjmując funkcjonujące w literaturze naukowej założenia, ma świadomość ich niedoskonałości oraz wielu ograniczeń, co wpłynęło na ostrożność i rozwagę w formułowaniu ostatecznych wniosków. Opierając się na inwentarzach, rachunkach klasztornych, aktach wizytacyjnych, rejestrach podatkowych i innych dostępnych dokumentach Doktorantka omówiła rodzaje upraw roślinnych, gospodarkę hodowlaną zwierzęcą i rybą oraz bartnictwo. Przeważająca część tej produkcji przeznaczona była głównie na potrzeby klasztoru, natomiast nadwyżki przeznaczano na lokalny rynek. Jak wykazała Autorka mnisi specjalizowali się przede wszystkim w sprzedaży zbóż, żywca, przetworzonych produktów pochodzenia zwierzęcego oraz napojów alkoholowych piwa, gorzałki i wina.

Analizując gospodarkę klasztorną Doktorantka scharakteryzowała także liczne obiekty gospodarcze, działające w dobrach ziemskich cystersów, takie jak: młyny, piarnie, karczmy, browary, kramy i hutę. W osobnych podrozdziałach odniosła się do problemów komunikacyjnych w obrębie posiadłości klasztornych, zwracając szczególną uwagę na mosty oraz sieć dróg, łączących poszczególne wsie. Zawarte tam rozważania, oprócz aspektów gospodarczych, są ciekawym przyczynkiem do pojmowania i waloryzacji przestrzeni od XIV do XVII wieku.

Zwrócono także uwagę na rzemieślników, stanowiących niewielki odsetek ludności chłopskiej i świadczących usługi na rzecz opata oraz klasztoru. Nie pominięto również ważnych i różnorodnych kwestii związanych z funkcjonowaniem majątków sołtysów, plebanów i chłopów w ramach domeny klasztornej.

W rozdziale czwartym, poświęconym stałym dochodom klasztoru, wyodrębniono wpływy z płaconych powinności, takich jak dziesięciny, naturalia, czynsze, myta, przychody z żup solnych w Bochni i Wieliczce. Innymi źródłami dochodu były czynsze z kamienic, łąk, wód, mostów, młynów, karczem, słodowni, kamienie łóju płacone od jatek, meszne pobierane od inkorporowanych parafii, darowizny oraz zapisy testamentowe. Na podstawie sporządzonych zestawień oraz dokonanych porównań z dochodowością innych klasztorów Autorka słusznie wnioskuje o wysokich przychodach i zamożności klasztoru mogińskiego, szczególnie w II poł. XVI i I poł. XVII w.

Stały rozwój gospodarczy związany był z systemem zarządzania gospodarką klasztorną, co szczegółowo omówiono w ostatnim, piątym rozdziale. Wnikliwie przedstawiono dbałość o dobra uzyskane podczas fundacji, począwszy do XIV aż do XVII w.,

zaprezentowano przychody z produkcji folwarków klasztornych, scharakteryzowano tworzenie i rozmieszczenie wóldarstw, wskazano na rolę opata w zarządzaniu i funkcjonowaniu gospodarki klasztornej, a także uzasadniono wyodrębnienie majątku opackiego z majątku klasztornego, w związku z pojawieniem się opatów komendatoryjnych.

W zakończeniu Autorka dokonała syntetycznego podsumowania, w którym pokusiła się o własną ocenę omawianej problematyki. Pokazała starania i wysiłek opatów i mnichów, którzy potrafili wykorzystać potencjał gospodarczy należących do nich dóbr ziemskich.

Zamieszczone mapy, prezentujące posiadłości klasztoru cystersów w Mogile do końca XIII w. oraz w okresie od XV do I poł. XVI w., sporządzone tabele i diagramy sprawiają, że informacje zawarte w analizowanych źródłach stają się bardziej czytelne i przybliżają czytelnikowi opisywane zjawiska i procesy gospodarcze.

Praca niestety nie jest wolna od bardzo wielu błędów literowych, interpunkcyjnych i drobnych usterek warsztatowych. Przykładowo: na s.8 jest *rożne*, powinno być *różne*; s. 9 jest *dostrzegalne*, powinno być *dostrzegalny*; s. 10 użyto niefortunnego sformułowania o Szwedach jako pogańskich najeźdźcach; s. 14 jest *przedstawiony*, powinno być *przedstawione*; s.14 jest *rozsadził*, powinno być *rozdział* (a ściślej *podrozdział*); s. 17 jest *wysokość technik*, chodzi o *jakość technik*; s.20 jest *polski*, powinno być *polskich*; s. 23 jest *zamienne*, powinno być *zamiennie*; s.25 jest *dystryktom*, powinno być *dystryktu*; s.27 jest *miał w obowiązku*, powinno być *miał obowiązek*; s.27 jest *uzna*, powinno być *uznał*; s.32 jest *osobą*, powinno być *osobom*; s. 34 jest *otworzeniu* powinno być *odtworzeniu*, s.36 jest *nić*, powinno być *nic*; itd.; s. 84 jest *światłości*, powinno być *światności*, s.412 jest *głowienie*, powinno być *głównie*. Autorka wielokrotnie używa skrótu *J. Długosz*, choć zdarza się zapis poprawny *Jan Długosz* (s.74). Na s.17, w przypisie 54 zamiast inicjałów podano pełne imiona osób, które dokonały przekładu I tomu *Roczników* Jana Długosza. Na s.9 w przypisie 35 jest *ibidem*, a powinno być *idem*; na s. 78 w przypisie 391 jest *ibidem*, a powinno być *eadem*; podobne uwagi dotyczą: s.81, przypis 406; s.86, przypis 418; s.95, przypis 476 i inne.

Sądzę, że te potknięcia, spowodowane brakiem gruntownej korekty tekstu, wynikały z pośpiechu. Nie umniejszają one osiągnięć Autorki, ani nie obniżają wartości pracy. Doktorantka bowiem dała się już poznać jako autorka kilku artykułów opublikowanych w poważnych czasopismach naukowych i części monografii.

Źródła i literatura

Praca powstała w oparciu o źródła drukowane i rękopiśmienne. Uznanie budzi rozległa kwerenda przeprowadzona w Archiwum opactwa cystersów w Mogile, w Archiwum Kapituły Katedralnej w Krakowie, w Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, w Bibliotece Narodowej w Warszawie, w Bibliotece Książąt Czartoryskich w Krakowie, w Bibliotece Naukowej PAN i PAU w Krakowie, w Bibliotece Jagiellońskiej, w Bibliotece im. Raczyńskich w Poznaniu, w Bibliotece Kórnickiej PAN, w Archiwum Narodowym w Krakowie i w Archiwum Państwowym we Wrocławiu.

Kodeksy dyplomatyczne, *Liber beneficiorum*, Jana Długosza, bulle papieskie, kopiariusze, rachunki klasztorne, inwentarze, wizytacje biskupie, akta dziesięcin, kwity podatkowe, kroniki klasztorne, zapisy zawarte w Acta Episcopalia i Acta Officialia, wypisy z krakowskich ksiąg grodzkich i ziemskich, lustracje, a także rejestry poborowe okazały się szczególnie wartościowe dla średniowiecznych i nowożytnych dziejów gospodarczych opactwa. Obszerna baza źródłowa umożliwiła pokazanie szerokiego spektrum problemów gospodarczych opactwa mogińskiego. Wiele przypisów zawiera uzupełnienia do głównego tekstu, co świadczy o erudycji Autorki. Doktorantka bardzo dobrze opanowała umiejętności warsztatowe i biele połączyła analizę źródeł ze znajomością literatury. Przegląd zestawionych w bibliografii monografii i artykułów świadczy o bardzo dobrej znajomości literatury, zarówno starszych prac jak i najnowszych opracowań.

Wartość merytoryczna

Rozprawa doktorska p. Agnieszki Baran ma przemyślaną konstrukcję problemowo-chronologiczną, przy zastosowaniu metody statystycznej oraz porównawczej. Tematyka ta jest znana z wielu opracowań i artykułów, ale Autorka recenzowanej dysertacji wykorzystała nieznane zasoby rękopiśmienne i archiwalne, szczególnie ważne dla gospodarki opactwa w późnym średniowieczu i wczesnej nowożytności. Udało się Jej uchwycić pewien dynamizm zjawisk i procesów gospodarczych, w szerszym kontekście funkcjonujących stosunków społecznych. Cennym uzupełnieniem naukowej prezentacji są tabele, mapy i diagramy. Doktorantka wykazała się nie tylko ogólną wiedzą teoretyczną, ale umiejętnie i starannie dokonała analizy źródeł oraz trafnie wyselekcjonowała ważne informacje. Wprowadziła do obiegu naukowego nieznane dotychczas materiały źródłowe. Rozważnie sformułowane wnioski pokazują szeroką znajomość tematu i świeże spojrzenie na omawiane zagadnienia.

Uwagę zwraca rzeczowy tok narracji, jasny i zwięzły styl rozprawy. Kompetentnie zaprezentowane przez Autorkę możliwości obserwacji naukowej są słuszne i właściwie wyważone, a rozprawa wypełnia lukę w badaniach nad gospodarką opactwa cystersów w Mogile.

Stwierdzam, iż praca mgr Agnieszki Baran *Gospodarka i osadnictwo w dobrach klasztoru cystersów w Mogile od XIII do I poł. XVII w.* spełnia wymogi stawiane rozprawom doktorskim i wnoszę o dopuszczenie mgr Agnieszki Baran do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Jednocześnie ze względu na walory źródłowe pracy wnoszę o wyróżnienie rozprawy doktorskiej mgr Agnieszki Baran.

